

Філософія

УДК 141.3; 128; 297.1; 165.9

DOI <https://doi.org/10.5281/zenodo.18103047>

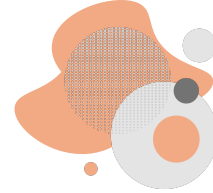
**Нелінійна природа часу: суфійська модель темпоральності як
інтелектуальна парадигма**

Ніна Іванівна Білокопитова,

к. філос.н., докторантка кафедри філософії, публічного управління та
соціальної роботи, Запорізький національний університет, Запоріжжя,
Україна, <https://orcid.org/0000-0002-7260-0705>

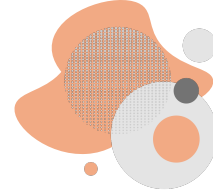
Прийнято: 03.12.2025 | Опубліковано: 30.12.2025

Анотація: У статті досліджується суфійська концепція темпоральності як багатовимірне явище, що мислиться одночасно в онтологічному, герменевтичному і в екзистенційному вимірах. На основі аналізу праць Румі, Аттара, Хафіза та традиції показано, що час у суфізмі не є лінійною онтологічною координатою, а постає як динамічний процес божественного самопроявлення (*tajallī*). Особливу увагу приділено концептам *waqt* («мить»), *zamān* («звичайний час») та *dahr* («вічність»), які формують альтернативну до західної філософії модель досвіду часу. У статті також запропоновано концептуальну модель суфійської темпоральності як нелінійної, рекурсивної та феноменально відкритої структури. **Метою статті** є комплексне дослідження суфійської концепції темпоральності як багатовимірної структури, що поєднує онтологічне саморозкриття буття, містичний досвід теперішньої миттєвості (*waqt*), герменевтичні механізми смислотворення та нелінійну динаміку часу,

притаманну суфійській поетиці та метафізиці. **Методологічна основа** дослідження ґрунтується на інтердисциплінарному підході, який включає: герменевтичний аналіз текстів Румі, Аттара та Хафіза; феноменологічну реконструкцію досвіду містичної миттєвості; порівняльний аналіз темпоральних моделей у межах ісламської філософії; елементи фрактального та нелінійного моделювання для осмислення структурних характеристик суфійського часу. **Результати.** Дослідження показало, що суфійська темпоральність є інтегральною моделлю, у якій час виступає не фізичним параметром, а подієвим, смисловим та онтологічним простором. Виявлено, що *waqt* функціонує як точка прориву трансцендентного у емпіричне, містичний досвід переживається як згущена форма теперішнього, а поетична мова створює фрактальні структури смислотворення, які поєднують екзегетичний, емоційно-афективний та онтологічний виміри. Нелінійність суфійського часу виявляється через образи повторення, повернення, коливання та спірального руху, що структурно близько до сучасних моделей складних систем. **Висновки.** Суфійська концепція темпоральності постає як продуктивна інтелектуальна парадигма, що поєднує містичний, онтологічний та герменевтичний виміри часу. Модель часу, запропонована суфізмом, має потенціал для подальшого застосування в дослідженнях свідомості, інтерпретації містичних текстів та формування нових теоретичних парадигм у гуманітаристиці.

Ключові слова: метамодерний суфізм, темпоральність, *waqt*, *zamān*, *dahr*, онтологія часу, герменевтика нелінійності.

Nonlinear Nature of Time: The Sufi Model of Temporality as an Intellectual Paradigm

Nina Bilokopytova,

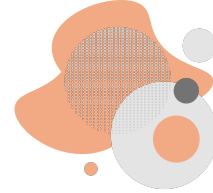
PhD in philosophy, Department of philosophy,

public administration and social work,

Zaporizhzhia National University, Zaporizhzhia, Ukraine,

<https://orcid.org/0000-0002-7260-0705>

Abstract: *The article examines the Sufi concept of temporality as a multidimensional phenomenon understood simultaneously in ontological, hermeneutic, and existential dimensions. Based on the analysis of the works of Rūmī, ‘Aṭṭār, Ḥāfiẓ, and the broader Sufi tradition, it is shown that time in Sufism is not a linear ontological coordinate but emerges as a dynamic process of divine self-manifestation (tajallī). Special attention is given to the concepts of waqt (“the moment”), zamān (“ordinary time”), and dahr (“eternity”), which together form a model of temporal experience alternative to that of Western philosophy. The article also proposes a conceptual model of Sufi temporality as a nonlinear, recursive, and phenomenally open structure. **The aim of the article** is to provide a comprehensive study of the Sufi concept of temporality as a multidimensional structure that integrates the ontological self-disclosure of being, the mystical experience of the present moment (waqt), the hermeneutic mechanisms of meaning-making, and the nonlinear dynamics of time characteristic of Sufi poetics and metaphysics. The methodological basis of the study relies on an interdisciplinary approach that includes: hermeneutic analysis of the texts of Rūmī, ‘Aṭṭār, and Ḥāfiẓ; phenomenological reconstruction of the experience of mystical immediacy; comparative analysis of temporal models within Islamic philosophy; and elements of fractal and nonlinear modeling for conceptualizing the structural*

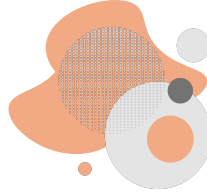

*characteristics of Sufi temporality.***Results.** *The study demonstrates that Sufi temporality constitutes an integral model in which time appears not as a physical parameter but as an eventful, meaningful, and ontological space. It is shown that waqt functions as a point of breakthrough where the transcendent enters the empirical; mystical experience is interpreted as a condensed form of the present; and poetic language generates fractal structures of meaning-making that interweave exegetical, affective-emotional, and ontological layers. The nonlinear character of Sufi time is revealed through images of repetition, return, oscillation, and spiral motion, structures closely aligned with contemporary models of complex systems.***Conclusions.** *The Sufi concept of temporality emerges as a productive intellectual paradigm that integrates mystical, ontological, and hermeneutic dimensions of time. The model of time proposed by Sufism holds significant potential for further application in the study of consciousness, in the interpretation of mystical texts, and in the development of new theoretical paradigms within the humanities.*

Keywords: *metamodern Sufism, temporality, waqt, zamān, dahr, ontology of time, hermeneutics of nonlinearity.*

Постановка проблеми. У класичній філософії час осмислювався як міра руху (Арістотель), як внутрішня форма свідомості (Августин) та як космологічна координата у традиції Ібн Арабі. У модерній філософії ключовим стає питання досвіду темпоральності у Гусерля через структуру ретенції та протенції, у Бергсона через тривалість (*durée*), у Гайдеггера через екзистенційний *ekstasis* часу.

Темпоральність стала одним із ключових концептів сучасної філософії завдяки феноменології Гусерля, екзистенціальній онтології Гайдеггера та процесуальній метафізиці ХХ століття. Однак у релігійно-містичних традиціях існують моделі часу, що істотно відрізняються від європейської лінійної і навіть феноменологічної парадигми. Суфізм і є одна з таких

традицій, де час постає не як абстрактна координата, а як екзистенційно-онтологічний простір саморозкриття Бога в досвіді містика.

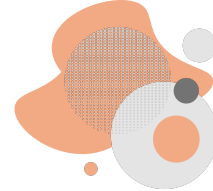
Суфійська традиція пропонує іншу перспективу: час розглядається як онтологічна подія самопроявлення Абсолюту, а не як незалежний параметр. Як зазначає Корбен, «суфійський досвід відкриває інший режим часу – час теофаній». Теофанія це «подія зустрічі» між Абсолютом і людським серцем. Цей час існує не «зовні», а у внутрішньому духовному досвіді [7].

У метамодерному контексті, що характеризується коливанням між іронією та щирістю, історизмом і постісторизмом, модерним прогресизмом і постмодерною фрагментарністю [21; 25], суфійська концепція часу отримує нові рамки інтерпретації. Метамодерн не скасовує попередні епохи мислення, а резонує з ними, створюючи поліфонічний режим означення. Саме тому суфійська темпоральність, з її поєднанням теофанічної миттєвості та космічних циклів, виявляється продуктивною аналітичною моделлю.

Метамодерний суфізм у даному дослідженні представлено не історичним феноменом, а герменевтичною рамкою, що переосмислює класику суфійської традиції (Ібн 'Арабі, Румі, Хафіз, Аттар) через сучасні концепти нелінійності, фрактальності, реляційності та тимчасовості. У цій рамці час перестає бути лінійним і набуває феноменологічної, онтологічної та духовної багатовимірності.

У даному дослідженні категорії «темпоральність» і «час» використовуються як взаємозамінні для позначення нашого розуміння часу в будь-якій формі. Подібно до концептуалізації та філософських основ темпоральності у роботі *A Brief History of Knowledge of Temporality*, S.Evans-Howe [11].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика темпоральності в суфійській традиції привертає дедалі більшу увагу дослідників, оскільки поєднує онтологічні, феноменологічні та герменевтичні

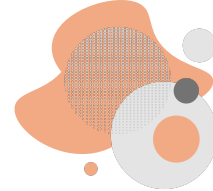
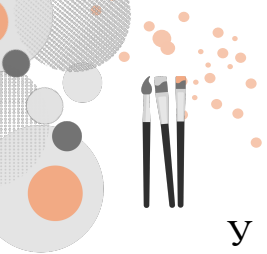

виміри досвіду. Одним із ключових інтелектуальних джерел сучасних студій залишається акбарійська метафізика часу, репрезентована працями Ібн 'Арабі, у яких концепти *waqt* (миттєвість), *dahr* (вічність), *zamān* (лінійний час) та *ḥīn* (потенційний час) формують складну багаторівневу модель буття [15]. Важливий внесок у дослідження цієї тематики зробили Вільям Чіттік, Chittick [4; 5] та Мішель Ходкевич, Chodkiewicz [6], які реконструювали структуру акбарійського розуміння темпоральності як динамічної взаємодії між божественною творчою присутністю та феноменальним світом.

Генрі Корбен у класичних працях *Creative Imagination in the Sufism of Ibn 'Arabī* [7] та *Alone with the Alone* [8] окреслює темпоральність як онтологічний простір прояву уявного світу (*'ālam al-mithāl*), де «час» є внутрішнім способом існування свідомості, а не фізичною координатою. Корбенівське прочитання наголошує на вертикальній, «ієрофанічній» моделі часу, що відрізняється від історичної або лінійної перспективи.

У сучасній гуманітаристиці зростає інтерес до феноменологічної інтерпретації суфійського досвіду моменту. Бібліографічно значущими є праці Ідріса Шаха (Shah [16]), Аннемарі Шиммель (Schimmel [23]) і Карла Ернста (Ernst [9; 10]), де суфійська темпоральність розглядається як практика перетворення свідомості через досвід «сакральної миттєвості». Їхня увага зосереджена на тому, як суфійські методи, зокрема *dhikr*, *murāqaba* та поетична герменевтика Румі, перебудовують переживання часу з послідовного на циклічний, символічний і трансверсальний.

Паралельно, у царині міждисциплінарних студій філософії, когнітивних наук і герменевтики зростає інтерес до нелінійних моделей часу, що перегукуються з суфійською традицією. Роботи Ф. Варели (Varela [24]), М. Мерло-Понті (Merleau-Ponty [18]) та Г. Розі (Rosa [22]) формують концептуальне тло, у межах якого можна інтерпретувати суфійський досвід миттєвості як операційну одиницю свідомості, а не лише містичний символ.

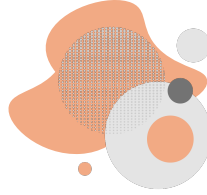
У цих підходах темпоральність постає як рекурсивна та процесуальна структура, що відкриває продуктивні паралелі з суфійським поняттям *waqt* як «божественного імпульсу теперішності».

Важливим напрямом є й аналіз суфійської поетики часу. Дослідження Румі, Аттара та Хафіза у працях Lewis [17], Mojaddedi [19] демонструють, що поетичний дискурс функціонує як герменевтичний інструмент розкриття темпоральної структури буття. Поетика «внутрішнього часу» відображає не лише емоційний вимір містичного досвіду, але й глибоку онтологічну операційність, що зумовлює трансформацію суб'єкта.

Отже, сучасний стан досліджень характеризується перетином трьох напрямів: реконструкції класичних суфійських концепцій часу; феноменологічних та герменевтичних інтерпретацій досвіду миттєвості; міждисциплінарних моделей темпоральності, що виявляють паралелі між суфійським містицизмом та когнітивною наукою. Це створює підґрунтя для формування нової теоретичної рамки, у якій суфійська темпоральність постає як складний онто-герменевтичний процес, що поєднує містичну антропологію, поетику та філософію свідомості.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Попри значний доробок у вивченні суфійської темпоральності, низка ключових аспектів досі залишається недостатньо розробленою або потребує концептуального переосмислення. Передусім у сучасній літературі бракує інтегральної моделі, яка б системно поєднувала онтологічний, феноменологічний і герменевтичний рівні темпорального досвіду. Дослідження зосереджені або на реконструкції класичних суфійських категорій часу, або на феноменологічному аналізі переживання миттєвості, однак зв'язок між цими вимірами залишається фрагментарним.

Недостатньо опрацьованою є також проблема взаємодії двох часових режимів *zamān* (емпірично-лінійного часу) та *waqt* (екзистенційної

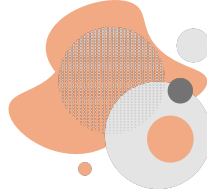
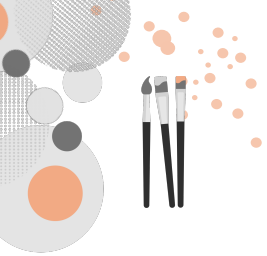
миттєвості). Наявні студії часто трактують їх або як ієрархічні рівні, або як символічні метафори, але рідко пропонують детальну модель їхньої одночасної операційності у свідомості містика. Потребує подальшого осмислення питання, яким чином досвід *waqt* трансформує структуру суб'єктивної часовості, зокрема у практиках *dhikr*, *fanā'* та *baqā'*.

Ще одним невирішеним аспектом є відсутність міждисциплінарних досліджень, що порівнювали б суфійську темпоральність із сучасними теоріями часу у когнітивних науках та філософії свідомості. Паралелі між акбарійською концепцією миттєвості та динамічними моделями часу (Варела, Мерло-Понті, Гусерль) згадуються лише побіжно, без розробки їхнього потенціалу для розуміння нелінійних і рекурсивних процесів свідомості.

Крім того, залишається відкритим питання герменевтики часу в суфійській поезії. Хоча дослідження Румі, Хафіза та Аттара активно аналізують символіку часу, усе ще бракує систематичного опису того, як поетичні образи моделюють темпоральні структури та яким чином вони функціонують як інструменти трансформації досвіду.

Отже, актуальним залишається формування цілісної концептуальної рамки, яка б інтегрувала різні рівні суфійського розуміння часу: метафізичний, екзистенційний, феноменологічний, герменевтичний та дозволила б подолати фрагментарність існуючих підходів.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою даної статті є розробка інтегральної концептуальної моделі суфійської темпоральності, яка поєднує онтологічні, феноменологічні та герменевтичні виміри досвіду часу. Така модель має подолати фрагментарність попередніх досліджень і запропонувати цілісне теоретичне бачення, здатне пояснити динамічну структуру часу у суфійській традиції та її вплив на формування суб'єктивності.

Для досягнення цієї мети у статті поставлено такі *завдання*: окреслити онтологічні засади темпоральності в класичних суфійських джерелах, зокрема в акбарійській традиції, проаналізувавши функціонування ключових категорій (*waqt, zamān, dahr, ḥīn*) у структурі метафізики буття.

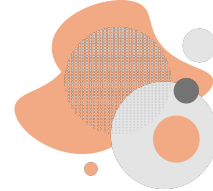
Проаналізувати феноменологічний вимір темпорального досвіду, де миттєвість постає як первинна одиниця переживання, що трансформує відношення між суб'єктом і реальністю. Розкрити герменевтичну специфіку суфійського прочитання часу, виявивши роль поетичного й символічного дискурсу (Румі, Хафіз, Аттар) у конструюванні темпоральної чутливості та практик самопізнання.

Порівняти суфійські уявлення про час із сучасними філософськими та когнітивними моделями темпоральності, зокрема феноменологією Мерло-Понті, часовою динамікою Варели та герменевтичними підходами Рікера.

Сформувати узагальнену інтегральну модель суфійської темпоральності, яка враховує взаємодію між онтологічним горизонтом буття, екзистенційним досвідом миттєвості та герменевтичною реконфігурацією часу. Показати значення цієї моделі для сучасної гуманітаристики, включно з філософією релігії, герменевтикою, естетикою та дослідженнями свідомості.

Таким чином, стаття має не лише реконструювати суфійське розуміння темпоральності, але й продемонструвати його потенціал як продуктивної теоретичної парадигми, здатної збагатити сучасні дискусії про природу часу й структури досвіду.

Методологічна рамка статті вибудована як багаторівнева інтердисциплінарна конструкція, що поєднує історико-філософський аналіз, феноменологічне описання досвіду та герменевтичні підходи до інтерпретації текстів. Такий методологічний синтез дозволяє розкрити темпоральність у суфійській традиції не лише як доктринальну категорію, але й як живий екзистенційний процес та особливу структуру смислотворення.

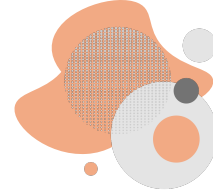
1. *Історико-філософський метод.* Він використовується для реконструкції ключових концептів часу в суфізмі *waqt*, *zamān*, *dahr*, *ḥīn* та їхнього розвитку в акбарійській традиції. Аналіз спирається на класичні суфійські трактати (Ібн 'Арабі, Румі) та сучасні коментаторські дослідження (Корбен, Чіттік, Шиммель). Це дає можливість виявити концептуальні контури суфійського розуміння часу в історичному контексті.

2. *Феноменологічний метод.* Використаний для опису того, як переживається миттєвість (*waqt*) як первинна структура досвіду. Спираючись на феноменологію Гусерля, Мерло-Понті та Варели, дослідження аналізує темпоральність як процесуальність свідомості, що проявляється в практиках *dhikr*, *murāqaba* та екзистенційному досвіді «теперішнього». Феноменологічний підхід дозволяє поєднати містичний досвід із сучасними моделями часової динаміки.

3. *Герменевтичний аналіз.* Застосовується для вивчення символічних та поетичних форм репрезентації часу у суфійській традиції. Герменевтика Рікера, Корбена та сучасна поетична герменевтика дозволяють інтерпретувати суфійську поезію як особливий спосіб конструювання темпоральності, де метафора, образ та наратив сприяють формуванню «внутрішнього часу» містика. Аналіз текстів Румі, Хафіза, Аттара проводиться як операція реконструкції смислової динаміки.

4. *Порівняльно-аналітичний метод.* Використовується для співставлення суфійських концепцій темпоральності з сучасними підходами у когнітивних науках Варела та Томпсона[24], філософії часу Гайдеггера [14], Роза[22], теоріях рекурсивності та синергетики. Це дає змогу показати, що суфійське розуміння часу не є суто містичним, а може бути інтерпретоване як складна динамічна модель.

5. *Структурно-концептуальне моделювання.* На основі отриманих даних формується інтегральна модель темпоральності, яка включає три

взаємопов'язані рівні: онтологічний (час як спосіб прояву буття), феноменологічний (час як досвід миттєвості), герменевтичний (час як смислова структура). Така модель дозволяє узгодити різні підходи в єдине теоретичне поле.

Комплексна методологія забезпечує можливість аналітичного переходу від текстів і доктрин до досвіду та смислових структур, що дозволяє всебічно дослідити суфійську концепцію темпоральності у її багатовимірності.

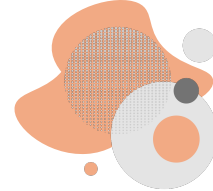
Виклад основного матеріалу дослідження У суфізмі поняття *waqt* визначає специфічний стан присутності. Мить не «пункт» у часовій координаті, а повнота реальності, де Бог відкриває Себе людині. У Ібн 'Арабі є вислів: «Суфій – син своєї миті» [15], підкреслюючи, що саме момент актуальної присутності визначає онтологічний статус суб'єкта. Для Ібн 'Арабі час – це потік божественних теофаній. Кожна мить є новою формою прояву Бога, а світ це безперервний процес «виникання з Ніщо» (*khalq jadīd*) [15].

1. Онтологічні засади суфійської темпоральності

Містичний досвід у суфізмі розуміється як читання знаків, де кожен момент це смислова подія. Духовний шлях це процес читання «часових знаків». Румі описує мить як «лист від Бога, який приходить щомиті» [20]. Таким чином час стає герменевтичним простором.

У трактатах Ібн 'Арабі час не є однорідним лінійним потоком, а постає як сукупність взаємодіючих вимірів:

- ***zamān*** - емпіричний, послідовний час феноменального світу;
- ***dahr*** - «вічність» як метафізичний горизонт, що охоплює всі події без часової протяжності;
- ***waqt*** - «миттєвість теперішнього», у якій проявляється божественна креативність і можливість трансформації суб'єкта;
- ***hīn*** - потенційний, прихований час, що вміщує можливості прояву.

Онтологічний статус миттєвості (*waqt*) у суфізмі має принципове значення. Миттєвість це не точка на часовій лінії, а акт становлення, у якому суб'єкт входить у резонанс із божественним «творенням у кожному мить» (*tajdīd al-khalq*). Таким чином, темпоральність розглядається як динамічна онтологічна подія, а не як абстрактна часовість.

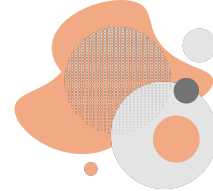
1. Феноменологічний вимір: досвід миттєвості.

Феноменологічний аналіз показує, що суфійська миттєвість функціонує як первинна одиниця досвіду, яка руйнує звичну послідовність минулого – теперішнього – майбутнього. У практиках зікру *dhikr* [3] та *murāqaba* відбувається «ущільнення досвіду»: увага концентрується на теперішньому як на події внутрішнього розкриття. Містичний стан *ḥudūr* (присутності) означає повне входження у *waqt*, де свідомість стає вільною від наративної часовості та функціонує у режимі безпосереднього переживання [1].

Паралелі з феноменологією Мерло-Понті [18] та Гусерля [13] дозволяють інтерпретувати суфійський досвід як форму «живого часу свідомості» (*lebendige Gegenwart*), де час не спостерігається, а здійснюється. Темпоральність проявляється як рекурсивний потік, у якому кожна мить включає горизонт минулості та проєкції майбутнього, але не підпорядковується їм.

3. Герменевтична динаміка часу в суфійській поезії.

Ми звикли до існування у світі, вибудованому за законами аристотелівської логіки; сучасні ж дослідження у сфері, наприклад, штучного інтелекту й досі орієнтуються на ідеал раціональності. Проте на справжньому троні нашої свідомості сидить не логічна формула *ratio*, там вільно витає мистецтво, і його найпотужніша сила – метафора. Метафора здатна охопити неосяжне, вмістити те, що вислизає від будь-якої логіки та законів комбінаторики. Те, що породжує мистецтво, належить до зовсім іншого порядку кодів, та ці коди лишаються для нас таємницею, невидимою мовою,

яку ми лише вчимося чути. Метафора – це образний спосіб мислення й висловлення, коли одне явище описують через інше, щоб передати глибший зміст, емоцію або новий ракурс, яких неможливо досягти буквальною мовою.

У суфійській поетичній традиції (Румі, Хафіз, Аттар) час постає не як фізичний параметр, а як смисловий і символічний простір. Метафора «внутрішнього часу» (*zamān-i bāṭin*) передає процес осягнення духовних станів, що виводять суб'єкта поза лінійну історичність.

Поетичне слово в суфізмі не просто відображає темпоральність, воно створює її, відкриваючи читачеві доступ до альтернативних режимів часу: циклічного, вертикального, інтенсивного та позачасового.

Поетичний образ часто виконує герменевтичну функцію: він не описує час, а творить специфічний темпоральний досвід у читача. Наприклад, у Румі [20] цикл «розрив - пошук - повернення» моделює темпоральність як нескінченний рух між множинністю і єдністю. Момент «зустрічі» (*liqā'*) подається як подія позачасовості, доступна у кожній миттєвості.

Поезія часто руйнує звичайний час: минуле повертається як «вічний початок», майбутнє присутнє у вигляді потенційного образу, теперішнє стає місцем зустрічі світу і Бога. Румі писав: «Минуле й майбутнє це лише завіса. Теперішнє – дім Любові» [20].

У «Маснаві» Румі час постійно описується через досвід «вічної миті» (*waqt*), доступної лише тому, хто здатен вийти за межі егоцентричної свідомості. Він пише:

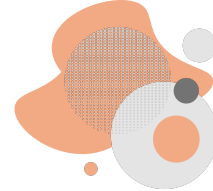
“Past and future veil God from our sight.

Burn up both of them with fire!” [20]

(Минуле і майбутнє закривають Бога від нашого зору.

Спали їх обох вогнем).

Цей заклик свідчить про радикальне розуміння темпоральності: суфій має «спалити» лінійну структуру часу, щоб увійти у присутність, де

теперішнє стає простором Божественного. У Румі миттєвість це точка, де «збігаються» всі часи, вона не є частиною тривалості, а є подією осяяння:

“Only the present moment is ours.

The rest belongs to dreams.” [20]

(Тільки теперішній момент наш.

Решта належить мріям).

Таке переосмислення часу фактично створює нову герменевтику суб’єктивності: сенс буття відкривається лише в глибині *теперішнього*, а не в наративній послідовності життя.

3.1. Хафіз: час як алегорія духовної нестабільності. У поезії Хафіза час часто символізує мінливість станів серця. Він використовує метафору *shab-i hijrān* (з перськ. شَبَّ هجران «ніч розлуки») як екзистенційний стан темпорального згущення: втрата Божественної близькості робить час тяжким і нескінченним. Хафіз пише:

“The night of separation knows no dawn

until the Friend becomes our light.” [12]

(Ніч розлуки не знає світанку,

доки Друг (тобто Бог) не стане нашим світлом).

У цьому рядку темпоральність є не фізичною, а духовною: «ніч» - це внутрішній стан затемнення, а «світанок» - метафора містичного *liqā’* (зустрічі з Божественним).

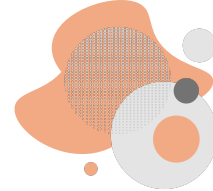
Хафіз також розглядає час як полотно, на якому відбувається постійна боротьба між тлінністю і вічністю:

“Every moment the world renews its beauty

why do you cling to the shape of yesterday?” [12]

(Щохвилини світ оновлює свою красу,

чому ти чіпляєшся за форму вчорашнього дня).

Тут відчутна акбарійська ідея постійного творення світу (*tajdīd al-khalq*), втілена в поетичну форму: миттєвість стає доказом онтологічної динаміки.

3.2. Аттар: темпоральність як шлях і випробування. У «Мантик ат-Тайр» (*Conference of the Birds*) Аттара [2] час набуває структури духовної подорожі, де кожен етап трансформації має власну темпоральну якість. Час це не абстракція, а практика шляху. У вірші “The Valley of Love” він пише:

*“The way is long, and the journey has no time;
For those who seek the Truth, a single breath
can be eternity.”* [2]

(Шлях довгий, і подорож не має часу;

Для тих, хто шукає Істину, один подих може бути вічністю).

Аттар розкриває парадокс: «подорож» не вимірюється тривалістю. Один «подих» (*nefes*) може містити нескінченність – класична суфійська ідея «мікро-вічності».

У вірші «Долині Безмістовності» він пише:

*“When time dissolves, the self dissolves with it;
Only the One remains.”* [2]

(Коли час розчиняється, разом з ним розчиняється і «я»;

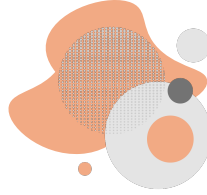
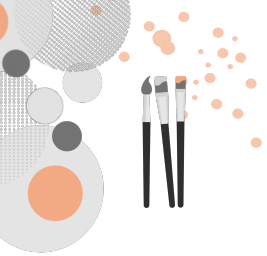
Залишається лише Єдиний).

Тут темпоральність позбавляється власної онтології, вона виявляється ефектом егоцентричного сприйняття, яке зникає у містичному досвіді.

3.3. Поетичний текст як герменевтичний акт. Герменевтична динаміка суфійської поезики полягає в тому, що поетичний образ *не описує*, а *створює* час. Він формує специфічну темпоральну чутливість, у якій читач поступово змінює свій спосіб переживання реальності.

Поетика часу виконує три функції:

1. *Екзистенційно-трансформаційну*, читач «входить» у стан миттєвості.
2. *Онтологічну*, час постає не як параметр, а як подія прояву.

3. *Герменевтичну*, смисли розгортаються не через лінійне читання, а через «колові» структури повторів, парадоксів і образних ланцюгів.

Циклічна структура газелі, суфійський парадокс, повтор сакрального слова (*dhikr*) у тексті усе це створює ефект «часового резонансу», у якому читач переходить від наративного часу до внутрішнього.

Суфійський час можна подати як *нелінійну, рекурсивну та фрактальну систему*:

1. *Фрактальність*. Кожна мить (*waqt*) повторює структуру шляху в мініатюрі. Мікро-подія містить макро-сенс.
2. *Рекурсія*. Стан свідомості впливає на досвід часу, а досвід часу змінює стан свідомості. (Подібно до сучасних когнітивних моделей Варели.)
3. *Нелінійність*. Час не одновекторний, а циркулярний, хвильовий, ритмічний. Зміни виникають не через тривалість, а через «пороги інтенсивності».

Тож, можна вивести системний висновок: Суфійська темпоральність це *динамічний процес самоорганізації досвіду та смислу*.

Герменевтичний аналіз показує, що суфійська поезія не лише інтерпретує час, але й формує темпоральну чутливість, яка стає частиною духовної практики.

4. Взаємодія суфійських концепцій із сучасними філософськими моделями

Порівняння суфійського підходу з сучасними теоріями часу демонструє їхню структурну спорідненість. У динамічній феноменології Мерло-Понті та когнітивних моделях Варели час описується як процесуальність, що самовідтворюється у кожен мить. Це перегукується з акбарійською ідеєю «постійного творення» та суфійським наголосом на миттєвості.

Гайдеггера концепція екзистенціальної часовості (*Zeitlichkeit*) виявляє паралелі з суфійським розумінням *waqt* як відкриття буттєвої

можливості. А в сучасній соціальній теорії Гартмута Розі ідея «резонансного відношення до світу» близька до суфійського стану *ḥuḍūr* присутності, що перебудовує спосіб бути-у-світі.

Такі порівняння дозволяють побачити, що суфійська концепція часу має значний потенціал для міждисциплінарних досліджень свідомості, антропології та герменевтики.

5. Формування інтегральної концептуальної моделі темпоральності

На основі виконаного аналізу формується модель, у якій суфійська темпоральність постає як багатовимірна структура: *4-рівнева інтегральна модель*

1. **Онтологічний рівень:** час як спосіб прояву буття (*dahr*, *ḥīn*, креативна миттєвість).
2. **Феноменологічний рівень:** досвід миттєвості (*waqt*) як центр перетворення свідомості.
3. **Герменевтичний рівень:** поетична й символічна артикуляція часу як смислотворчої події.
4. **Динамічний рівень:** Час як нелінійна система (фрактальність, рекурсія)

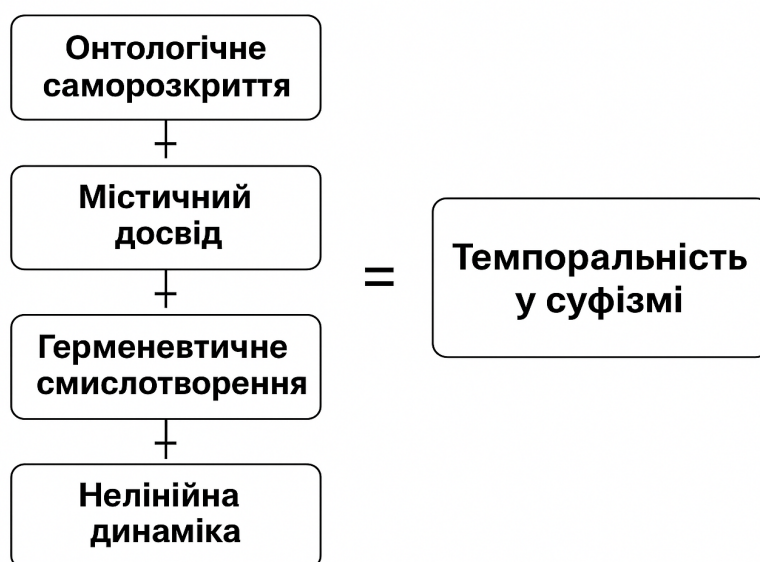
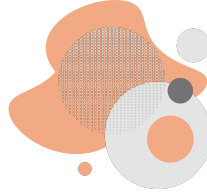
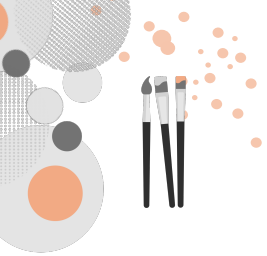

Рис.1. Інтегральна модель суфійської темпоральності (конденсована схема)

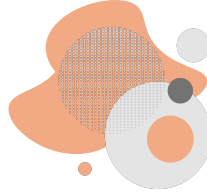
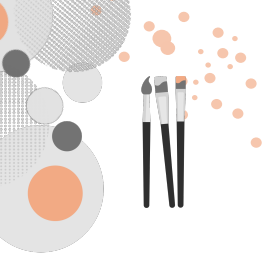

Взаємодія цих рівнів дозволяє розглядати суфійську темпоральність як цілісну модель, що виходить за межі традиційної містики та набуває актуальності у сучасних філософських і когнітивних підходах.

Висновки.

Проведене дослідження дозволяє стверджувати, що суфійська концепція темпоральності становить цілісну й багатовимірну інтелектуальну модель, у якій час постає не лише як онтологічна характеристика світу, але й як феномен свідомості, екзистенційний досвід та герменевтична структура смислотворення. На відміну від лінійних або циклічних моделей часу, притаманних класичним філософським традиціям, суфізм пропонує «подієву», «миттєву» та водночас глибинно-онтологічну інтерпретацію часу, зосереджену на трансформації суб'єкта.

1. *Онтологічний вимір* часу в суфізмі демонструє фундаментальну відмінність між *zamān*, *dahr* і *waqt*, де *waqt* виступає точкою прориву трансцендентного у світове. Слід підкреслити, що в акбарійській традиції миттєвість розуміється як динамічний акт самооб'явлення буття. Такий підхід дозволяє побачити час не як умову існування, а як *modus* прояву Абсолюту.
2. *Феноменологічний вимір* суфійської темпоральності засвідчує, що досвід теперішнього є ключовою точкою свідомості містика. Практики *dhikr*, *murāqaba* чи поетичний екстаз (*wajd*) формують особливий режим присутності, у якому минуле та майбутнє «перетікають» у теперішнє. Цей процес можна інтерпретувати як феноменологічну «згущеність» досвіду, що співзвучно з сучасними концепціями динаміки свідомості (Варела, Томпсон).
3. *Герменевтичний вимір* розкриває час як смислову структуру, яка конститується через поетичні образи, метафори та наративні фігури.

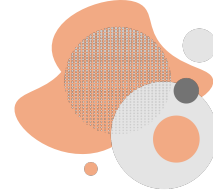
Поезія Румі, Аттара та Хафіза демонструє, що час у суфізмі є одночасно екзегетичним інструментом і простором саморозкриття суб'єкта. Герменевтичні операції: інверсія часів, метафора дороги, мотив повернення до «початкового стану», створюють специфічну модель «внутрішнього часу».

4. Дослідження показує, що *суфійська темпоральність може бути осмислена як складна, рекурсивна та фрактальна структура*, у якій кожна миттєвість містить у собі інтенсивність цілого шляху. Такий підхід відкриває можливість діалогу між містичною епістемологією та сучасними нелінійними моделями часу, зокрема у феноменології, когнітивних науках і синергетиці.
5. *Практичне значення* отриманих результатів полягає у можливості застосування суфійської моделі темпоральності для аналізу сучасних культурних, екзистенційних та епістемологічних процесів, зокрема у дослідженнях свідомості, інтерпретації містичних текстів, а також у розробці парадигм, що поєднують гуманітарні й когнітивні підходи.

Узагальнюючи, суфійська концепція часу постає як інтелектуально продуктивна парадигма, здатна не лише пролити світло на духовну спадщину ісламського містицизму, але й запропонувати нові шляхи осмислення темпоральності в контексті сучасної філософії та наукових дискурсів.

Пропозиції для подальших досліджень:

Подальше осмислення суфійської темпоральності потребує розширення міждисциплінарного горизонту та поглиблення аналітичних інструментів. Передусім, перспективним видається компаративний аналіз темпоральних моделей у різних містичних традиціях: ісламській, християнській, індійській та буддійській. Такий підхід дозволить виявити універсальні схеми містичного переживання часу та специфічні елементи суфійського дискурсу.

Не менш важливим напрямом є поглиблена феноменологічна реконструкція досвіду “миттєвості” (*waqt*) на основі текстів Румі, Ібн ‘Арабі та Хафіза, з використанням сучасних підходів до тілесності, афективності й суб’єктності. Це дозволить уточнити механізми переходу від несвідомого переживання часу до його містичного “розкриття”.

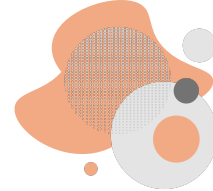
Перспективним також видається моделювання суфійської темпоральності в контексті нелінійних систем і теорії складності. У метамодерній оптиці суфійський час стає «часом резонансу», в якому одночасно працюють пам’ять, уява та екзистенційна присутність. Залучення інструментарію синергетики може пролити світло на структурні риси “циклічної”, “спіральної” та “фрактальної” часовості, присутні у творах Румі та Ібн ‘Арабі.

Окремої уваги заслуговує герменевтична семіотика символів часу, зокрема, образів ранку, світанку, подиху (*nefes*), чаші, тіні чи птаха. Аналіз їхніх значень у поезиці Аттара, Румі та Джамі може уточнити способи конструювання смислового часу у суфійському дискурсі.

У сучасному контексті доцільно розглянути можливість кореляції містичного досвіду часу з даними когнітивної науки, зокрема з дослідженнями змінених станів свідомості, медитативних практик та емпатичних режимів сприйняття. Це відкриває шлях до інтегральної моделі, здатної об’єднати феноменологічний, онтологічний та нейрокогнітивний підходи.

Зрештою, важливим напрямом майбутніх досліджень є цифрова герменевтика суфійських текстів, яка дозволить кількісно аналізувати темпоральні структури, виявляти повторювані фрактальні патерни та відстежувати динаміку смислотворення в корпусі суфійської поезії.

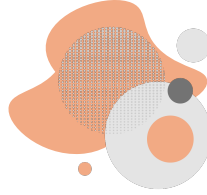
Усі зазначені підходи формують широкий дослідницький простір, у межах якого суфійська концепція часу може бути переосмислена як

багатовимірною, інтегральною й придатною до порівняльних та когнітивних інтерпретацій.

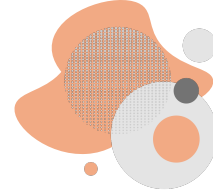
Список використаних джерел

1. Asghari, Seyed Amir Hossein. "Presence, Manifestation, and Visitation in Abrahamic Religions: The Notion of 'Presence' in Shi'ism." *Journal of Religious & Theological Information*, 21 (1–2): 2021. 54–67. <https://doi.org/10.1080/10477845.2021.1926629>
2. Attar, Farid al-Din. *The Conference of the Birds* Penguin Classics, 1984
3. Barghouti, Dia. "Exploring Ibn 'Arabi's Metaphysics of Time and Space in Sufi Ritual: The 'Issawiya Dhikr of Sidi Bou-Sa'id." *New Theatre Quarterly* 36, no. 3, 2020: 237–48. <https://doi.org/10.1017/S0266464X20000445>
4. Chittick, William C. *The Sufi Path of Knowledge: Ibn al-'Arabi's Metaphysics of Imagination*. Albany: State University of New York Press, 1989.
5. Chittick, William C. *Imaginal Worlds: Ibn al-'Arabi and the Problem of Religious Knowledge*. Albany: State University of New York Press, 1994.
6. Chodkiewicz, Michel. *The Seal of the Saints: Prophethood and Sainthood in the Doctrine of Ibn 'Arabi*. Cambridge: Islamic Texts Society, 1993. URL: <https://dn790003.ca.archive.org/0/items/ChodkiewiczSealOfTheSaints/Chodkiewicz%20-%20Seal%20of%20the%20Saints.pdf> (дата звернення: 30.10.2025)
7. Corbin, Henry. *Creative Imagination in the Sufism of Ibn 'Arabi*. Princeton: Princeton University Press, 1969.
8. Corbin, Henry. *Alone with the Alone, Creative Imagination in the Sufism of Ibn 'Arabi*, Bollingen series XCL I Princeton university press Princeton,

New Jersey - 1969, URL:
<https://archive.org/details/HenryCorbinAloneWithTheAlone/page/n1/mode/2up>
(дата звернення: 30.10.2025)

9. Ernst, Carl W. *The Shambhala Guide to Sufism*. Boston: Shambhala Publications, 1997.
10. Ernst, Carl W. *Sufism: An Introduction to the Mystical Tradition of Islam*, 2011.
11. Evans-Howe, S. "A Brief History of Knowledge of Temporality". In: *The Role of Temporality in Customer Experience*. Palgrave Macmillan, Cham. 2025 https://doi.org/10.1007/978-3-032-07465-2_1
12. Hafez, Shamsoddin. *Dīvān-e Hafez (The Poems of Hafez)* Transl. from Persian by Reza Saberi, University Press of America, Inc. Lanham New York London 1995, URL: https://ia803400.us.archive.org/29/items/the-poems-of-hafez/The%20Poems%20of%20Hafez_text.pdf (дата звернення: 30.10.2025)
13. Husserl E. *Ideas Pertaining to a Pure Phenomenology*, Martinus Nijhoff publishers, 1913, URL: <https://www.finophd.eu/wp-content/uploads/2018/01/Husserl-Ideas-First-Book.pdf> (дата звернення: 30.10.2025)
14. Heidegger M. *Being and Time*, 1962, [https://altair.pw/pub/lib/Martin%20Heidegger%20%20Being%20and%20Time%20\(translated%20by%20Macquarrie%20%20Robinson\).pdf](https://altair.pw/pub/lib/Martin%20Heidegger%20%20Being%20and%20Time%20(translated%20by%20Macquarrie%20%20Robinson).pdf) (дата звернення: 30.10.2025)
15. Ibn 'Arabi. *Fusus al-Hikam [The Seals of Wisdom]* New York, 2016, URL:
<https://dn790007.ca.archive.org/0/items/QaseedBurdaShareefInArabicPunjabiUrdu>

FarsiEnglish_201609/Fusus-Al-Hikam-the-Seals-of-Wisdom.pdf (дата звернення: 30.10.2025)

16. Idries Shah. *Learning How to Learn: Psychology and Spirituality in the Sufi Way*. London: Octagon Press, 1991.

17. Lewis, Franklin. *Rumi: Past and Present, East and West*. Oxford: Oneworld Publications, 2008.

18. Merleau-Ponty, Maurice. *Phenomenology of Perception*. Translated by Colin Smith. London: Routledge & Kegan Paul, 1962.

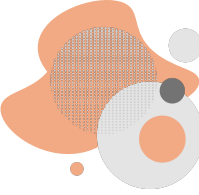
19. Mojaddedi, Jawid. *The Masnavi, Book One*. Oxford: Oxford University Press, 2004.

20. Rumi, Jalal al-Din. *Masnavī-i Ma'navī*. Translated by Reynold A. Nicholson. London: E.J.W. Gibb Memorial Trust, 1925.

21. Robin van den Akker, Alison Gibbons and Timotheus Vermeulen *Metamodernism: Historicity, Affect, and Depth after Postmodernism*. New York: Rowman & Littlefield, 2017. URL: https://www.academia.edu/20082140/van_den_Akker_R_Gibbons_A_and_Vermeulen_T_eds_2017_Metamodernism_Historicity_Affect_and_Depth_after_Postmodernism_Rowman_and_Littlefield_International (дата звернення 30.10.2025)

22. Rosa, Hartmut "The Idea of Resonance." *Global dialogue* 52, 3, 2018. URL: <https://globaldialogue.isa-sociology.org/articles/the-idea-of-resonance-as-a-sociological-concept> (дата звернення 30.10.2025)

23. Shimmel Annemarie. *Mystical Dimensions of Islam*. The University of North Carolina Press Chapel Hill 1975, URL: <https://dn790002.ca.archive.org/0/items/137665622MysticalDimensionsOfIslamA>

nnemarieSchimmel/137665622-Mystical-Dimensions-of-Islam-Annemarie-Schimmel.pdf (дата звернення 30.10.2025)

24. Varela, F., Thompson, E., & Rosch, E. *The Embodied Mind: Cognitive Science and Human Experience*. MIT Press, 2016

25. Vermeulen, Timotheus, and Robin van den Akker. "Notes on Metamodernism." *Journal of Aesthetics & Culture* 2, no. 1, 2010: 1–14. <https://doi.org/10.3402/jac.v2i0.5677>